

Arkadiusz Indraszczyk

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie

„Biuletyn” – pismo Polskiego Stronnictwa Ludowego na Uchodźstwie (grupy brukselsko-waszyngtońskiej)

Najbardziej znanym i najważniejszym czasopismem Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL) na Uchodźstwie było „Jutro Polski”. Ukazywało się od 1944 r. do początku lat 90. XX w. Było najdłużej wydawanym tytułem ludowców na emigracji. Początkowo wychodziło w periodyzacji tygodniowej, później dwutygodniowej, a od lat 80. nieregularnie, choć zachowano oficjalnie na winiecie napis „dwutygodnik”. „Jutro Polski” redagowane było przez: Stanisława Młodożeńca (1944–1954), Franciszka Wilka (1954–1990) i Jana Szynalskiego (1990–1993). Ten ostatni już wcześniej pomagał, a w zasadzie zastępował schorowanego F. Wilka. Pismo uznawane było za oficjalny organ prasowy ludowców i wśród nich było bardzo opiniotwórcze¹.

„Jutro Polski” nie mogło jednak zaspokoić oczekiwań wszystkich ludowców na emigracji. Wiązało się to, z jednej strony, z charakterem politycznego środowiska ludowców, rozrzuconego po kilkunastu krajach Europy Zachodniej, Skandynawii, Ameryki Północnej i Australii, a z drugiej strony, z dość często występującymi rozłamami w Polskim Stronnictwie Ludowym². Można stwierdzić, że „Jutro Polski” realizowało linię Stanisława Mikołajczyka (choć nie zawsze prezes PSL zgadzał się z zamieszczanymi tam artykułami) oraz Franciszka Wilka. Ten ostatni, prezes PSL w Wielkiej Brytanii, a od 1968 r. prezes

¹ S.J. Pastuszka, R. Turkowski, J. Szynalski, *Ludowcy w Londynie. Szkice, wspomnienia, dokumenty (1939–1999)*, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne Oddział w Kielcach, Kielce 2000, s. 47–48, 52, 95, 97–100; A. Indraszczyk, *Prasa ruchu ludowego na emigracji w latach 1945–1989. Próba katalogu*, [w:] „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 2013, t. XVI, z. 1 (31), s. 164–165.

² O historii PSL na Uchodźstwie zob.: R. Turkowski, *Ludowcy polscy na emigracji (1947–1968)*, [w:] *Polski ruch ludowy na emigracji (1944–1954), dokumenty i materiały*, cz. I, nota wydawnicza, wprowadzenie, opracowanie i wybór R. Turkowski, Wyższa Szkoła Umiejętności Zawodowych w Pińczowie, Kielce 2005, s. 27–79; tegoż, *Polski ruch ludowy na emigracji po II wojnie światowej*, [w:] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 2, *W podzielonej Europie*, pod red. komitetu, Akademia Humanistyczna w Pułtusku, Pułtusk–Warszawa 2007, s. 53–74; tegoż, *Ludowcy u schyłku istnienia polskiej emigracji politycznej na Zachodzie (1968–1991)*, [w:] *Polski ruch ludowy na emigracji (1968–1991), dokumenty i materiały*, cz. III, nota wydawnicza, wprowadzenie, opracowanie i wybór R. Turkowski, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Kielce 2007, s. 25–43.

całego Stronnictwa, od początku zajmujący się wydawaniem „Jutra Polski”, a później także jego redagowaniem, odcisnął na nim największe piętno. Na początku lat 70. ubiegłego stulecia, zaledwie kilka lat po wielkim kongresie zjednoczeniowym PSL, który się odbył w 1968 r. w Brukseli, doszło do nowego rozłamu. Utworzyły się wówczas dwie grupy: tzw. londyńska, kierowana przez wybranego na prezesa PSL na owym kongresie Franciszka Wilka oraz tzw. brukselsko-waszyngtońska, kierowana przez Stanisława Bańczyka³, wybranego wówczas na przewodniczącego Rady Naczelnej i Józefa Rzemieniewskiego⁴ – wiceprezesa PSL. Oba ugrupowania uważały się za kontynuatorów PSL Stanisława Mikołajczyka i używały tej samej nazwy – Polskie Stronnictwo Ludowe. Od tego czasu „Jutra Polski” stało się pismem realizującym linię Franciszka Wilka. Druga, bardzo duża grupa ludowców, pozostała nagle bez własnego uznanego i wpływowego periodyku. Wprawdzie we Francji nadal wydawany był „Narodowiec”, którego założyciel i redaktor Michał Kwiatkowski, a potem jego syn, także Michał, wspierali ludowców Mikołajczyka, a sama gazeta często określana była jako „ludowa”, to jednak nie była nią formalnie i ludowcy

³ Stanisław Bańczyk (25 X 1903–17 IX 1988), ludowiec, działacz łódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej, organizator teatrów ludowych w woj. łódzkim w latach 30. XX w., brał udział w Wielkim Strajku Chłopskim w 1937 r., za co 3 miesiące spędził w więzieniu, organizator Spółdzielni Wydawniczej „Prasa Chłopska” w Łodzi, w czasie wojny w konspiracji ludowej, organizator Batalionów Chłopskich w łódzkiem, członek Centralnego Kierownictwa Ruchu Ludowego, poszukiwany przez Gestapo, aresztowany w 1944 r., po wojnie stał na czele ujawnionego Stronnictwa Ludowego, w 1945 r. przeszedł do PSL Stanisława Mikołajczyka, członek Rady Naczelnej PSL oraz wiceprezes w NKW PSL, poseł do Krajowej Rady Narodowej, poseł do Sejmu w 1947 r., w 1949 r. wyjechał z Polski, osiadł w USA, członek NKW PSL na emigracji, w 1964 r. przewodniczący Komitetu Zagranicznego PSL, członek polskiej delegacji do Stowarzyszenia Europejskich Narodów Ujarmionych (ACEN), na Kongresie PSL w 1968 r. wybrany na przewodniczącego Rady Naczelnej PSL, sprzeciwił się polityce Franciszka Wilka – prezesa PSL, w 1975 r. na Kongresie PSL grupy brukselsko-waszyngtońskiej wybrany na prezesa PSL, wydawca i redaktor „Biuletynu” (1977–1988). Zob. *Czwarty Kongres Polskiego Stronnictwa Ludowego Bruksela 19–20 X 1968. Referaty – przemówienia – uchwały – władze naczelne*, Nakładem Polskiego Stronnictwa Ludowego, Londyn 1969, s. 117–118.

⁴ Józef Rzemieniewski (14 I 1915–16 I 1992), ludowiec, prawnik, ekonomista, studiował prawo na Uniwersytecie w Poznaniu (1935–1939), walczył w wojnie obronnej we wrześniu 1939 r., brał udział w obronie Modlina, po kapitulacji w oflagach: w Działdowie, IIA w Arnswalde, IIC w Gross-Rosen, uwolniony w Lubece w 1945 r., w obozach członek organizacji społecznych i politycznych, współredaktor pism obozowych, po wojnie udał się do Belgii, studiował na Uniwersytecie w Brukseli i w Louvain, od 1947 r. w PSL na emigracji, organizator wielu kół PSL w Belgii, długoletni prezes Zarządu Głównego PSL w Belgii, od 1955 r. członek Rady Naczelnej PSL, od 1963 r. wiceprezes NKW PSL, po śmierci Mikołajczyka p.o. prezesa (1966–1968), na IV Kongresie PSL w Brukseli wybrany na sekretarza naczelnego PSL, od 1968 r. przewodniczący Rady Naczelnego Komitetu Wolnych Polaków w Belgii, członek założyciel Polskiej Macierzy Szkolnej w Belgii, członek zarządu i skarbnik PMS, a od 1984 r. prezes PSM. Zob. *Czwarty Kongres...*, s. 122; *Archiwum polityczne emigranta. Kolekcja Józefa Rzemieniewskiego (1946–1987). Wybór dokumentów, wybór i opracowanie T. Kisielewski i T. Kuczur*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2002, s. 13–14.

z Europy czy Stanów Zjednoczonych nie mieli wpływu na jej ogólną redakcję. Nastąpiła wówczas konieczność powołania nowych pism. Udało się to w drugiej połowie lat 70. XX w. Kilkuletnie opóźnienie spowodowane było przede wszystkim niedostatkiem środków materialnych. Brakowało także osób chętnych do zaangażowania się w przedsięwzięcie, które mogło być realizowane na zasadzie pracy społecznej. Ewentualne wynagrodzenia były sporadyczne i raczej symboliczne. Wśród ludowców było co najmniej kilkanaście osób, które miały już doświadczenie w wydawaniu pism, pracy redaktorskiej czy pisarskiej. Można tu wymienić chociażby: Tadeusza Chciuka-Celta, redaktora „Biuletynu Informacyjnego PSL we Francji” w latach 1950–1952 i redaktora w Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa; Bolesława Biłogana i Feliksa Rembiałkowskiego, redaktorów „Orki”; Władysława Zarembe i Bronisława Zaleskiego, redaktorów „Słowa Ludowego”⁵. Należeli oni wszyscy do najstarszego pokolenia ludowców, działającego na emigracji od lat 40. XX w. W latach 70. byli więc w sile wieku, a poza tym mieszkali w różnych częściach świata. Ponadto nie zawsze byli ze sobą zgodni. Dlatego w praktyce PSL kierowane przez Stanisława Bańczyka nie posiadało zaplecza intelektualnego, redaktorskiego i technicznego.

Podstawę źródłową niniejszego opracowania stanowią numery „Biuletynu” przechowywane w bibliotece Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego (MHPRL). Ich szczegółowe numery podane są w dalszych częściach artykułu.

Według Józefa Kowalika, wydawanie „Biuletynu” rozpoczęto w 1977 r.⁶ i chyba taką datę należy uznać, bo potwierdzają ją informacje na winiecie pisma o kolejnych latach jego publikacji. Należy jednak zaznaczyć, że w bibliotece MHPRL pod sygnaturą 14838 przechowywany jest egzemplarz „Biuletynu PSL” bez numeru i daty wydania. Na stronie tytułowej u góry umieszczono nazwę pisma wersalikami „BIULETYN / P.S.L.”, a u dołu nazwę stronnictwa oraz nazwiska i adresy sekretarza naczelnego Hanny Chorążyny⁷ i prezesa

⁵ Krótkie informacje na temat wymienionych pism w: A. Indraszczyk, *Prasa ruchu...*, s. 155–186.

⁶ J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami Kraju od września 1939 roku*, t. 5, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1988, s. 75.

⁷ Hanna Chorążyna (13 IX 1914–28 VI 1999), właściwie Anna Chorąży, biolog, działaczka ruchu ludowego; ukończyła SGGW w Warszawie, działaczka Akademickiego Związku Młodzieży Wiejskiej i Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”, w 1936 r. przebywała w Danii w celu poznania działalności duńskich Uniwersytetów Ludowych; po powrocie pracowała w spółdzielni spóżywców; w 1939 r. została prezesem Zarządu Okręgowego Związku Spółdzielni Spożywców „Społem” w Łowiczu; w czasie II wojny początkowo pracowała w „Społem” i prowadziła działalność konspiracyjną; zagrożona aresztowaniem przeniosła się na Lubelszczyznę; współorganizowała Ludowy Związek Kobiet i od 1942 r. była członkiem jego centralnego kierownictwa, brała udział w powstaniu warszawskim; po wojnie działała w PSL, w latach 1945–1947 była członkiem NKW i w l. 1946–1947 Rady Naczelnej PSL; z ramienia PSL była członkiem Krajowej Rady Narodowej i posłanką na Sejm Ustawodawczy; w XI 1947 r. złożyła legitymację partyjną i odmówiła wejścia do sejmowego klubu posłów odrodzonego PSL; w 1950 r. aresztowana, więziona przez rok; w l. 1951–1964 pracowała w Instytucie Biologii Doświadczalnej PAN; w 1964 r. wyjechała na badania do Belgii i odmówiła powrotu; na emigracji działaczka PSL, od 1972 r. w NKW PSL, jako sekretarz generalny PSL; zwolenniczka

Stanisława Bańczyka. Środkowa część strony jest prawie pusta. Na treść składa się zestawienie władz PSL wybranych na V Kongresie partii w dniu 11 maja 1975 r. w Brukseli, sprawozdanie z obrad, przyjęta na nim „Deklaracja ideowa” i kilka uchwalonych wówczas uchwał oraz rezolucji. Wymiary tego egzemplarza odpowiadają wymiarom „Biuletynu”. Był to format zbliżony do A4 (28 x 21,5 cm). Nie ma pewności, czy jest to pierwszy numer „Biuletynu”, na co może wskazywać taki sam format, jak i zastosowanie takiej samej, czarno-białej szaty graficznej. W innych numerach na stronie tytułowej znajduje się winieta oraz artykuły.

Początkowo winieta pisma była mało czytelna. Najbardziej wyróżniającym się napisem była nazwa stronnictwa umieszczona na samej górze, w językach: polskim, angielskim i francuskim. W kolejnym polu umieszczono miejsca wydania: „Bruksela, Paryż” i adres redakcji „4409 Stanford Street Washington DC 20015”. W następnym polu podawano po lewej stronie formułkę „Fondateur (1895): Wincenty Witos / Ancien President: Stanisław Mikołajczyk”. W ten sposób odwoływano się do tradycji ruchu ludowego w Polsce i wskazywano na kontynuację politycznego ruchu, począwszy od powstałego w 1895 r. Stronnictwa Ludowego. Po prawej stronie natomiast wypisane były nazwiska aktualnego prezesa Stanisława Bańczyka i sekretarza naczelnego Hanny Chorążyny. Dopiero w kolejnym polu umieszczono numer, nazwę i rok wydania. Wielkość czcionki jednak niczym się nie wyróżniała od innych linii. W ostatnim polu winiety podawano miejsce i datę wydania, np. „Waszyngton, 21 styczeń 1979 r.”. Pola oddzielone były liniami złożonymi z gwiazdek, co dodatkowo pogarszało czytelność winiety. Dopiero od nr 6 (54) z 11 lutego 1979 r. wypuklono tytuł pisma, stosując znacznie większą czcionkę, zwracającą uwagę czytelnika (zob. ryc. 1 i 2).

Na tle wcześniejszych tego typu ludowych periodyków „Biuletyn” wyróżniał się zastosowaniem ikonografii (zdjęcia, karykatury), a także tematyką. Redakcją najprawdopodobniej zajmowali się Stanisław Bańczyk i Hanna Chorążyna, z tym że główną rolę odgrywał prezes PSL. Nie zachowano regularnej periodyzacji. „Biuletyn” ukazywał się w odstępach tygodniowych, dwutygodniowych i dłuższych, w późniejszych latach w periodyzacji miesięcznej, a od 1987 r. nieregularnie, co kilka miesięcy. Ta zmiana mogła być spowodowana pogarszającym się stanem zdrowia Stanisława Bańczyka. Pod artykułami przeważnie nie podawano nazwisk autorów, prawdopodobnie były więc przygotowywane przez redakcję. Odstępowano od tej formuły przy przedrukach z innych pism lub publikowaniu dokumentów⁸.

odrodzenia PSL w Polsce, w latach 1989–1990 przewodniczyła Radzie Naczelnej PSL, później była członkiem Rady; zmarła w 1999 r., została pochowana na cmentarzu Powązki Wojskowe. Zob.: *Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego*. Makieta, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1989, s. 68.

⁸ Autorowi znane są następujące numery pisma z roku 1979: 3 (51), 4 (52), 5 (53), 6 (54), 14 (62), 15 (63), 16 (64), 17 (65), 18 (66), 20 (68), 21 (69), 22 (70), 23 (71) 24 (72), 25 (73), 26 (74), 27 (75), 28 (78); z roku 1980: 1 (79), 2 (80), 3 (81), 4 (82), 5 (83), 6 (84), 8 (86), 9 (87), 10 (88), 11 (89), 12 (90), 13 (91), 14 (92), 16 (94), 17 (95), 18 (96), 19 (97);

Ryc. 1. „Biuletyn”, 28 I 1979, nr 4 (52)
(ze zbiorów MHPRL)

z roku 1981: 2 (99), 3 (100), 6 (103), 7 (104), 8 (105), 9 (106), 10 (107), 11 (108), 12 (109), 13 (110), 14 (111), 15 (112); z roku 1982: 1 (113), 2 (114), 3 (115), 4 (132) [sic!], 5 (117), 6 (118), 7 (119), 8 (120), 11 (123), 12 (124), 13 (125), 14-A (127), 15 (128); z roku 1983: 1 (129), 2 (130), 3 (131), 5 (133), 6 (134), 7 (135), 8 (136), 9 (137), 10 (138), 11 (139), 12 (140), 13 (141), 14 (142), 15 (143), 16 (144), 17 (145); z roku 1984: 1 (146), 2 (147), 3 (148), 5 (150), 6 (151), 7 (152), 8 (153), 9 (154), 10 (155), 11 (156), 12 (157), z roku 1985: 2 (161), 4 (163), 6 (165), 10 (169), 11 (170), 14 (173), 15 (174), 16 (175); z roku 1986: 2 (178), 3 (178) [sic!], 4 (179), 5 (180), 6 (181), 7 (182), 8 (183), 9 (184), 10 (185), 11 (186); z roku 1987: 1 (187), 2 (188), 3 (189), 4 (190), 8 (194).

Ryc. 2. „Biuletyn”, 11 II 1979, nr 6 (54)
(ze zbiorów MHPRL)

Wydawane przedtem periodyki zdominowane były przez problematykę emigracji ludowej i politycznej, niesnaski i różnice zdań. W „Biuletynie” koncentrowano się na najważniejszych wydarzeniach politycznych zarówno świata, jak i kraju, w szczególności informowano o działaniach opozycyjnych. Zamieszczano też przedruki z innych pism, głównie polskich, wydawanych w Londynie lub USA. Odejście od tradycyjnej tematyki spowodowane być mogło tym, że w końcu lat 70. XX w. emigracja polityczna była już chyba znudzona wzajemnymi oskarżeniami, pomówieniami itp. W partiach i organizacjach działali głównie ludzie starsi, którzy byli w nich od samego początku, czyli od lat II wojny światowej. Z przyczyn naturalnych malała więc sprawność działalności. Nie bez znaczenia był też fakt, iż zmarło już wielu polityków. Podstawową płaszczyzną dyskursu emigracyjnego były konflikty personalne. Gdy zabrakło najważniejszych działaczy, zmalały też do minimum powody do ostrych starć. Zaznaczyć jednak należy, że trwały one nadal, choć już bardziej wyciszone. Dla emigracji stawało się powoli jasne, że zmiany w kraju nastąpią oddolnie, poprzez działalność opozycji wewnętrznej. Innym powodem „rewolucji” tematycznej mogła być chęć zaakcentowania bardziej stonowanego stanowiska lub pokazanie się w świetle wolnym od cieniów emigracyjnej zawiści,

zajadłości itp.⁹. Nowością i wyróżnikiem było zamieszczanie artykułów (prze-druków) w języku angielskim.

Numery z przełomu 1978 i 1979 r. zdominowała tematyka wyboru Karola Wojtyły na papieża i pierwsze poczynania Jana Pawła II. Szeroko komentowano jego pielgrzymki (do Meksyku¹⁰, do Irlandii¹¹, do Stanów Zjednoczonych, przygotowania do podróży do Polski¹² i jej przebieg¹³, do Turcji¹⁴), przemówienia (np. w Organizacji Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku¹⁵) i spotkania z wiernymi¹⁶. Pozostałe tematy były odnotowywane niemalże z przymusu. W całości poświęcono Papieżowi nr 6 (54) z 11 lutego 1979 r., w którym przedstawiono Jana Pawła II jako Człowieka Roku 1978. Tematyka papieska na stałe zagościła na łamach „Biuletynu”, w którym relacjonowano każdą pielgrzymkę i ważniejsze działania Jana Pawła II¹⁷. Nie mogło także zabraknąć reakcji na zamach na życie Papieża w 1981 r. Polscy emigranci zleceniodawców upatrywali w komunistach z Kremla¹⁸. W kolejnych latach pisano o pielgrzymkach Jana Pawła II¹⁹. Obok problematyki papieskiej prezentowano sytuację Kościoła w Polsce, jego prześladowania przez komunistów. Starano się także wiązać ją z wsią, chłopami i ruchem ludowym. W styczniu 1984 r. na pierwszej stronie „Biuletynu” informowano, że „Kościół i chłopci [są – przyp. A.I.] bastionami suwerennej Polski”²⁰. Informowano o obronie krzyża świętego w Polsce przez dzieci i młodzież z Garwolina w 1984 r.²¹. Nie uszło uwadze ludowców także

⁹ Na temat rezygnacji z charakteru polemiki politycznej zob. w zbiorach Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, sygn. MHPRL 11207/1, List Hanny Chorążyny do Tadeusza Chciuka-Celta, 16 VIII 1989, Bruksela.

¹⁰ Pielgrzymkę Jana Pawła II do Meksyku komentowano w numerze 4 (52) z 28 I 1979.

¹¹ *Triumfalna pielgrzymka*, „Biuletyn”, 14 X 1979, nr 23 (71), s. 1–4; *Triumfalna pielgrzymka. Pokój i Sprawiedliwość w Świecie Współczesnym. Ciąg dalszy*, „Biuletyn”, 28 X 1979, nr 24 (72), s. 1–3.

¹² *Perspektywy wizyty Jana Pawła II w Polsce*, „Biuletyn”, 28 I 1979, nr 4 (52), s. 3.

¹³ *Polska wita papieża Jana Pawła II*, „Biuletyn”, 10 VI 1979, nr 18 (66), s. 1–2; *Sowieckie i chińskie reakcje na papieską wizytę w Polsce*, „Biuletyn”, 8 VII 1979, nr 20 (68), s. 4.

¹⁴ „Biuletyn”, 9 XII 1979, nr 27 (75), s. 1–2.

¹⁵ *O Pokój i Sprawiedliwość w Świecie Współczesnym. Przemówienie Jego Świątobliwości Jana Pawła II, Wygłoszone na 34-jej Sesji Ogólnego Zgromadzenia ONZ w Dniu 2 Października w New Yorku*, „Biuletyn”, 25 XI 1979, nr 26 (74), s. 1–6.

¹⁶ *Jan Paweł II w obronie wiary na Ukrainie*, „Biuletyn”, 8 VII 1979, nr 20 (68), s. 5.

¹⁷ „Biuletyn”, 10 VI 1980, nr 9 (87) w całości poświęcono pielgrzymce Papieża do Francji. *Papież w Brazylii*, „Biuletyn”, 12 VII 1980, nr 12 (90), s. 1–2.

¹⁸ J. Nowak, *Spisek KGB na życie papieża*, „Biuletyn”, 8 XI 1981, nr 10 (107), s. 1–3; *Bułgarski wywiad i KGB. Wokół zamachu na papieża*, „Biuletyn”, 15 I 1982, nr 1 (129), s. 2.

¹⁹ T. Nowakowski, *Po powrocie z Indii. Odważna podróż papieża*, „Biuletyn”, nr 3 (178), 30 III 1986, s. 2–3.

²⁰ *Kościół i chłopci bastionami suwerennej Polski*, „Biuletyn”, 7 I 1984, nr 1 (146); J.K., *O zadaniach Kościoła w Polsce. Wywiad z prymasem Polski*, „Biuletyn”, 5 V 1984, nr 7 (152), s. 3–4 – był to przedruk z „Tygodnika Powszechnego”; ks. F. Blachnicki, *Kościół w Polsce jako ostoja wolności narodu*, „Biuletyn”, 12 X 1986, nr 9 (184), s. 3.

²¹ *Wojna krzyżowa w PRL. Protest uczniów w Polsce*, „Biuletyn”, 25 III 1984, nr 5 (150), s. 6; M. Konrad, *Krucjata dziecięca*, tamże, s. 6–7; *Nieugięty episkopat*, tamże, s. 7–8;

morderstwo ks. Jerzego Popiełuszki²². Podejmowano również problem represji wobec Kościoła, np. działania przeciwko prasie katolickiej, zniesławianie księży i hierarchów²³.

Sporo miejsca poświęcano historii Polski. Poruszano sprawę zamordowania oficerów polskich przez NKWD w lasach katyńskich²⁴. Pisano też o Konstytucji Trzeciego Maja, jako o drogowskazie dla Polaków²⁵.

Ze zrozumiałych względów w sposób specjalny uwzględniano rocznicę wybuchu II wojny światowej²⁶, rocznicę odzyskania niepodległości w 1918 r.²⁷, Bitwę Warszawską – ze szczególnym uwzględnieniem roli Wincentego Witosa i chłopów²⁸, insurekcję kościuszkowską i osobę Tadeusza Kościuszki²⁹, powstania narodowe z XIX w.³⁰. Tradycyjnie kultywowano święta w polskim ruchu ludowym, przede wszystkim Święto Ludowe. Wiele miejsca poświęcano także wielkim chłopskim przywódcom – Stanisławowi Mikołajczykowi³¹,

List Episkopatu Polski „Upominamy się o krzyże”, „Biuletyn”, 15 IV 1984, nr 6 (151), s. 2.

²² *Rzym składa hołd ks. Popiełuszcze*, „Biuletyn”, 10 II 1985, nr 2 (161), s. 5; J. Lityński, *W rok po śmierci*, „Biuletyn”, 1 XII 1985, nr 16 (175), s. 3.

²³ *Atak na Kościół nie słabnie. Władze PSL zniesławiają biskupów polskich*, „Biuletyn”, 16 III 1985, nr 4 (163), s. 7–8; J. Ruszar, *Niszczanie prasy kościelnej*, „Biuletyn”, 16 II 1986, nr 2 (178), s. 7–8.

²⁴ *W 36. rocznicę odkrycia grobów katyńskich*, „Biuletyn”, 26 IV 1979, nr 14 (62), s. 1–5; J.K. Zawodny, *Katyn. Katyn Forest Massacre: Morals in American Foreign Policy*, „Biuletyn”, 20 IV 1980, nr 6 (84), s. 1–4; R. Buczek, *Katyni. 45 rocznica*, „Biuletyn”, 20 IV 1985, nr 6 (165), s. 1–5; *Odkrycie zbrodni w Katyniu*, tamże, s. 6–7; J. Borzęcki, *Rządowy pomnik katyński*, tamże, s. 7; *O zbrodni w Katyniu*, „Biuletyn” 27 IV 1986, nr 4 (179), s. 1–2 – był to fragment książki Stanisława Mikołajczyka *Polska zgwalczona*; L. Jerzewski, *W oczekiwaniu na koniec sprawy...*, tamże, s. 2–3 – był to fragment książki *Dzieje sprawy Katynia* L. Jerzewskiego.

²⁵ *Konstytucja 3 Maja drogowskazem Polonii*, „Biuletyn”, 29 IV 1979, nr 15 (63), s. 1–2.

²⁶ „Biuletyn”, 1 IX 1979, nr 22 (70); A. Pomian, *Wrzesień 1939*, „Biuletyn”, 17 IX 1983, nr 13 (141), s. 1–2; W 1984 r. poświęcono temu tematowi cały nr 11 (156) z 1 IX 1984; tegoż, *Wrzesień dwóch najazdów*, „Biuletyn”, 14 IX 1986, nr 8 (183), s. 1–2.

²⁷ *W 61. rocznicę Niepodległości*, „Biuletyn”, 11 XI 1979, nr 25 (73), s. 1; A. Pomian, *Własną wolą i mocą. W 65. rocznicę odzyskania niepodległości*, „Biuletyn”, 30 XI 1983, nr 16 (144), s. 1–2.

²⁸ *Wincenty Witos a Bitwa Warszawska*, „Biuletyn”, 17 VIII 1980, nr 14 (92), s. 1–6; *Rok 1920. Z pamiętników Witosa*, „Biuletyn”, 20 VIII 1983, nr 12 (140), s. 1–8.

²⁹ A. Pomian, *190. rocznica Powstania Kościuszkowskiego*, „Biuletyn”, 24 VI 1984, nr 9 (154), s. 1–2; tegoż, *Niepodległy Polak. W 240. rocznicę urodzin Kościuszki*, „Biuletyn”, 30 III 1986, nr 3 (178), s. 3–5; tegoż, *Oreżny finał. W rocznicę Insurekcji 1794*, „Biuletyn”, 18 V 1986, nr 5 (180), s. 3–4; tegoż, *O Kościuszcze. W 170-lecie śmierci*, „Biuletyn”, XII 1987, nr 8 (194), s. 3–5 – prawdopodobnie był to przedruk z „Przeglądu Polskiego”.

³⁰ Tegoż, *W rocznicę powstania styczniowego. Tragiczni siewcy niepodległości*, „Biuletyn”, 5 II 1984, nr 3 (148), s. 1–2.

³¹ Poświęcono mu całe numery „Biuletynu”: 13 XII 1981, nr 13 (110); 13 XII 1981, nr 14 (111) – w języku angielskim; 13 XII 1986, nr 11 (186) oraz artykuł o uroczystościach w 20. rocznicę śmierci Mikołajczyka pt. *Na Wawelu*, „Biuletyn”, I–II 1987, nr 1 (187), s. 1–3.

Wincentemu Witosowi³², Maciejowi Ratajowi³³ i innym. Informowano o wszelkich przejawach działalności opozycyjnej w krajach bloku wschodniego. Najwięcej miejsca, co oczywiste, poświęcano wydarzeniom w Polsce, ale starano się na bieżąco śledzić sytuację w innych krajach za żelazną kurtyną³⁴.

Z polskich wydarzeń odnotowano i komentowano m.in. powstanie placówki Niezależnego Ruchu Chłopskiego³⁵, utworzenie i działalność Ośrodka Myśli Ludowej³⁶, utworzenie Konfederacji Polski Niepodległej³⁷, działalność Ruchu Młodej Polski³⁸, działania Solidarności Rolników, a w szczególności kwestię ustanowienia Fundacji rolniczej – inicjatywy powstałej w ramach Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Rolników Indywidualnych „Solidarność”, a później przejętej przez Episkopat Polski. Celem Fundacji miało być utrzymanie prywatnego rolnictwa³⁹. W lipcu 1987 r. zamieszczono oświadczenia niezależnych ludowców w Polsce – tzw. Konwentu Seniorów Ruchu Ludowego i innych⁴⁰. Informowano także o aresztowaniach i metodach Urzędu Bezpieczeństwa⁴¹. Uwagi redakcji nie uchodziły też problemy ekip rządzących w Polsce. Każdą taką okazję wykorzystywano do piętnowania reżimu

³² Poświęcono mu cały „Biuletyn”, 22 I 1984, nr 2 (147), oraz: Witos, „Biuletyn”, 5 II 1984, nr 3 (148), s. 7–8, a także część numeru z 10 XI 1985, 15 (174), s. 1–15.

³³ „Biuletyn”, 25 III 1984, nr 5 (150).

³⁴ *Dysydenci w Rumunii. Prześladowanie wolnych związków zawodowych*, „Biuletyn”, 13 V 1979, nr 16 (64), s. 5; *Proces praski*, „Biuletyn”, 23 XII 1979, nr 28 (76), s. 7; *Senator Jackson o prześladowaniach dysydentów w ZSRR*, „Biuletyn”, 12 I 1980, nr 1 (79), s. 6; *Czechosłowacki sąd najwyższy zatwierdził wyroki skazujące sześciorga działaczy na rzecz praw człowieka*, „Biuletyn”, 12 I 1980, nr 1 (79), s. 6.

³⁵ „Biuletyn”, 8 VII 1979, nr 20 (68), s. 1–2.

³⁶ *Deklaracja „Ośrodka Myśli Ludowej”*, „Biuletyn”, 21 VII 1979, nr 21 (69), s. 1–2; *Komunikat Ośrodka Myśli Ludowej*, „Biuletyn”, 25 XI 1979, nr 26 (74), s. 8.

³⁷ *Deklaracja ideowa Konfederacji Polski Niepodległej*, „Biuletyn”, 14 X 1979, nr 23 (71), s. 6–7.

³⁸ *Oświadczenie Ruchu Młodej Polski*, „Biuletyn”, 11 XI 1979, nr 25 (73), s. 4.

³⁹ Np. B. Gałęski, *Uwagi o Fundacji rolniczej*, „Biuletyn”, 7 VII 1985, nr 11 (170), s. 5–8 – był to przedruk z kwartalnika „Aneks” wydawanego w Londynie; A. Świeżykowski, *Dwie fundacje rolne*, „Biuletyn”, 10 XI 1985, nr 15 (174), s. 20; tegoż, *List rolników do Sejmu PRL*, „Biuletyn”, 30 III 1986, nr 3 (178), s. 6; *Wokół Fundacji rolniczej*, tamże, s. 7; S. Siwek, *Czekanie na Fundację*, „Biuletyn”, 27 IV 1986, nr 4 (179), s. 6; OST, *Na marginesie Raportu „Polska 5 lat po Sierpniu”. Rolnictwo, chłopci, wieś*, „Biuletyn”, 18 V 1986, nr 5 (180), s. 6 – był to przedruk z „Tygodnika Mazowsze” nr 156; *Koniec Fundacji Rolniczej*, „Biuletyn”, 14 IX 1986, nr 8 (183), s. 5; A. Świeżykowski, *O fundacji Rolniczej*, „Biuletyn”, 12 X 1986, nr 9 (184), s. 5–7; tegoż, *Solidarność na wsi*, tamże, I–II 1986, nr 1 (187), s. 5.

⁴⁰ *Jaka Polska powinna być? Oświadczenie Konwentu Seniorów Ruchu Ludowego*, „Biuletyn”, VII 1987, nr 3 (189), s. 4–5; *Oświadczenie Ruchu Ludowego*, tamże, s. 7.

⁴¹ *Brutalne metody UB*, „Biuletyn”, 9 XII 1979, nr 27 (75), s. 4; *Parodia sądowa w Warszawie*, „Biuletyn”, 12 I 1980, nr 1 (79), s. 5. Nr 11 (139) „Biuletynu” z 12 VIII 1983 r. został poświęcony morderstwu Grzegorza Przemyska; *Tortury w więzieniach PRL*, „Biuletyn”, 5 V 1984, nr 7 (152), s. 5; *Więźniowie ofiarami bicia*, tamże; *Policyjna ofensywa*, tamże, s. 6; *Nowe szczegóły o śmierci Piotra Bartoszcze*, tamże, s. 7.

i wytykania błędów⁴². W 1986 r. zamieszczono artykuł, w którym autor podpisany jako „Obserwator krajowy”, analizował kryzysy od 1956 r. do stanu wojennego. Dochodził do wniosku, że upadek komunizmu jest już chyba przesądzony. Potwierdzać to miały kłopoty gospodarcze Polski i państw komunistycznych oraz silne represje wobec społeczeństwa, a jednocześnie powstawanie nowych form ruchu oporu wobec komunistów, które obejmowały wszystkie warstwy społeczne w kraju⁴³. Do artykułu *postscriptum* dopisał Stanisław Bańczyk. Zarzucił on autorowi i innym publicystom, pisarzom, działaczom, częste pomijanie walki PSL z komunistami w latach 1945–1947⁴⁴.

Odnosić należy brak informacji i relacji z wydarzeń sierpniowych 1980 r., narodzin „Solidarności” i sukcesu strajków robotniczych. Pierwsze informacje pojawiają się dopiero w numerach z 1981 r. W lutym redakcja zmieściła przedruk artykułu Waltera Laqueura *Podsluchanie Politbiura 27 listopada 1980 roku* z magazynu „New Republic” z dnia z 29 grudnia 1980 r.⁴⁵. W kolejnych numerach pojawiało się więcej informacji o „Solidarności”, „Solidarności wiejskiej”, działaniach opozycyjnych i rządowych wobec ruchu związkowego⁴⁶.

Z końcem roku 1981 r. redakcja „Biuletynu” obwieszczała światu „wojnę z narodem”, jaką rozpętali komuniści w Polsce, na stronie tytułowej dając nekrolog zamordowanych górników z kopalni „Wujek”⁴⁷. Stan wojenny stał się na kolejne dwa lata tematem wiodącym w „Biuletynie”. Oprócz wiadomości z wydarzeń w kraju, zamieszczano też informacje o reakcjach świata, protestach organizowanych przez środowiska polonijne, artykuły inteligencji zachodniej i dysydentów rosyjskich na ten temat (np. Aleksandra Solżenicyna⁴⁸). Pojawiały się też w „Biuletynie” teksty polskich opozycjonistów, m.in. Jacka Kuronia⁴⁹. Numer 12 z listopada 1982 r. poświęcono w całości sprawie „Solidarności” i wydano go w języku angielskim, w zmniejszonym formacie (21,6 x 14 cm). Zamieszczono materiał autorstwa prof. Tadeusza N. Ciepłaka, przygotowany – jak informowano – na Coroczną Konwencję Amerykańskiego Stowarzyszenia dla Studiów Słowiańskich, która odbyła się w dniach 14–17 października

⁴² *Dramatyczny Bilans*, „Biuletyn”, 9 III 1980, nr 3 (81), s. 1.

⁴³ *Obserwator krajowy*, *Polski cykl kryzysowy*, „Biuletyn”, 16 II 1986, nr 2 (178), s. 1–3.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ *Między młotem a kowadłem. Sprawa polska na Kremlu*, „Biuletyn”, 8 II 1981, nr 2 (99), s. 1–4.

⁴⁶ „Biuletyn”: 22 II 1981 nr 3 (100); 25 IV 1981, nr 6 (103); 12 IX 1981, 8 (105); 10 X 1981, 9 (106).

⁴⁷ *Wojna z narodem*, „Biuletyn”, 30 XII 1981, nr 15 (112), s. 1. Cały numer poświęcono wydarzeniom w Polsce.

⁴⁸ *Artykuł Solżenicyna*, „Biuletyn”, 20 II 1982, nr 3 (115), s. 6–7.

⁴⁹ J. Kuroń, *Tezy o wyjściu z sytuacji bez wyjścia*, „Biuletyn”, 8 V 1982, nr 6 (118), s. 2–3; *Tezy o wyjściu z sytuacji bez wyjścia*, „Biuletyn”, 10 VII 1982, nr 8 (120), s. 5–6. W tym numerze zamieszczono dwa teksty polemiczne do tekstu J. Kuronia, *Walka pozycyjna* Z. Bujaka i *Trzecia możliwość* W. Kulerskiego.

1982 r. Autor rozpatrywał kwestie powstania „Solidarności” oraz reakcji władz komunistycznych, w tym Związku Radzieckiego⁵⁰.

W tym czasie oprócz problematyki stanu wojennego i sytuacji w kraju w „Biuletynie” zamieszczano głównie pojedyncze artykuły na tematy historyczne, jak np.: powstanie 1863 r.⁵¹, konferencja jałtańska i podział Europy w 1945 r.⁵², zbrodnia katyńska⁵³. Kontynuowano historyczną tematykę podejmowaną już wcześniej.

Szeroko komentowano drugą pielgrzymkę Jana Pawła II do ojczyzny⁵⁴ oraz, co oczywiste, zniesienie stanu wojennego. Podkreślano o rolę Papieża w „wyzwalaniu” kraju, ale odnotowano także, że mimo odwołania stanu wojennego „kajdany pozostały”⁵⁵.

W 1983 r. cieszą się z Nagrody Nobla przyznanej Lechowi Wałęsie oraz uznania, jakie on i „Solidarność” zdobyli na świecie⁵⁶.

Ze spraw międzynarodowych poruszano takie problemy, jak np. polityka Henry’ego Kissingera, przedstawiana jako „wskreszenie stref wpływów”⁵⁷; problem zbrojeń i prób rozbrojenia; stosowanie przemocy na świecie. Redakcja informowała o interwencji ZSRR w Afganistanie, wykorzystując ten fakt do podważania pokojowych idei sowietów, a porażki frontowe do propagowania niewydolności i bliskiego końca imperium komunistycznego⁵⁸. Pisano o okupacji sowieckiej republik bałtyckich, o napięciach w rejonie Bliskiego Wschodu – w Palestynie i Zatoce Perskiej. Już w 1980 r. przedstawiano „sny Husejna o potędze”.

Dobór materiałów z obszaru polityki międzynarodowej miał tworzyć negatywny wizerunek ZSRR i komunistów, podważać ład jałtański i uzasadniać

⁵⁰ T.N. Cieplak, *Poland 1982. Solidarity – Material Law – Future prospects*, „Biuletyn”, 5 XI 1982, nr 12 (124), s. 1–19.

⁵¹ A. Pomian, *Styczniowcy 1863*, „Biuletyn”, 30 I 1983, nr 2 (130), s. 1–2; tegoż, *Styczniowcy 1863. Dokończenie*, „Biuletyn”, 16 II 1983, nr 3 (131), s. 2; tegoż, *W rocznicę powstania styczniowego. Tragiczni Siewcy Niepodległości*, „Biuletyn”, 5 II 1984, nr 3 (148), s. 1–2.

⁵² *U źródeł Jały*. Wywiad prof. J.K. Zawodnego z b. ambasadorem USA w Moskwie – G.F. Kennanem, „Biuletyn”, 10 IV 1983, nr 5 (133), s. 1–4.

⁵³ Poświęcono temu cały „Biuletyn”, 23 IV 1983, nr 6 (134). Temat poruszano także w nr 7 (135) z 15 V 1983.

⁵⁴ Poświęcono temu cały „Biuletyn”, 1 VII 1983, nr 9 (137).

⁵⁵ Zob. „Biuletyn”, 30 VII 1983, nr 10 (138).

⁵⁶ *Nobel – Wałęsa – Solidarność*, „Biuletyn”, 15 X 1983, nr 14 (142), s. 1. Większość numeru poświęcono sylwetce przywódcy ruchu.

⁵⁷ *Kissinger Wskrzesza Doktrynę Podziału Na Strefy Wpływu*, „Biuletyn”, 11 XI 1979, nr 25 (73), s. 4.

⁵⁸ *W cieniu wojny. Sowiet nie przyznają się do porażek*, „Biuletyn”, 24 II 1980, nr 4 (82), s. 3; F. Chrzanowski, *Bankructwo polityki Breżniewa*, tamże, s. 4–5 – to przedruk z „Dziennika Polskiego” wydawanego w Londynie; *Słowa i czyny*, „Biuletyn”, 11 V 1980, nr 8 (86), s. 1; *Metody Kremla. Bestialskie morderstwa i masowe egzekucje w Afganistanie*, tamże, s. 2; *Dokąd zmierza Kreml?*, tamże, s. 3; *Zamiast wycofania – Związek Sowiecki zwiększył liczbę swych wojsk w Afganistanie*, „Biuletyn”, 12 VII 1980, nr 12 (90), s. 5; *ZSRR w impasie*, tamże, s. 6.

konieczność jego zmiany poprzez oswobodzenie Europy Środkowo-Wschodniej⁵⁹. Temu też miały służyć artykuły obnażające politykę komunistów, np. o katastrofie w elektrowni atomowej w Czarnobylu, wykazując brak informacji z ZSRR o zajściu i ostrzeżeniach przed promieniowaniem⁶⁰. W 1986 r. opublikowano ciekawy artykuł Jerzego Bekkera poświęcony problemom rolnictwa i gospodarki rolnej w ZSRR. Autor dowodził, że wiele kampanii było podejmowanych w sposób nieprzemyślany, co doprowadziło do zniszczenia setek tysięcy najbardziej urodzajnych pól⁶¹.

Wiele razy poruszano problem tzw. eurokomunizmu – czyli współpracy partii komunistycznych z partiami socjalistycznymi i robotniczymi. W artykułach wyjaśniano, że w początkowej fazie przejmowania lub dążenia do władzy komuniści chętnie zwierali porozumienia z socjalistami i ugrupowaniami robotniczymi, ale potem sojusze te szybko się urywały. Tak było w 1917 r. w Rosji, z porozumieniami między komunistami a socjalistami we Francji i Włoszech w drugiej połowie XX w., a także na Bliskim Wschodzie, w Iranie i Iraku na przełomie lat 70. i 80. W ten sposób redakcja „Biuletynu” dowodziła, że zjawisko eurokomunizmu i jego siła napędowa przechodzi już do lamusa⁶².

W połowie lat 80. XX w. sporo miejsca poświęcano sprawom polskim, ale związanym z sytuacją międzynarodową. Np. w lutym 1985 r. opublikowano artykuł Jana Zielonki, w którym autor rozważał możliwości zmiany jałtańskiego systemu w Europie, konkludując, że porozumienie z Jałty nie wytrzymuje już próby czasu, gdyż jest rozrywane przez wewnętrzne konflikty w państwach bloku sowieckiego, a także przez politykę zagraniczną ZSRR (interwencja w Afganistanie). Autor uważał, że następuje czas rewizji postanowień jałtańskich i poszukiwania nowych rozwiązań dla Europy. W tym kontekście apelował o rzeczowe dyskusje, wskazujące możliwości przewyciężenia podziału na kontynencie⁶³.

Z kolei w czerwcu 1985 r. w „Biuletynie” opublikowano referat Zbigniewa Brzezińskiego wygłoszony w dniu 24 maja 1984 r. na konferencji w Yale. Autor analizował w nim ówczesną sytuację Polski i możliwości odzyskania niepodległości, które uzależniał jednak od rozstrzygnięć na linii Wschód–Zachód, wpływy „Solidarności” na postawy Polaków. W konkluzji zaznaczył, że uwolnienie Polski jest możliwe, i że leży to również w interesie ZSRR⁶⁴. W tym czasie uwagę ludowców przykuwała także sprawa ewentualnego zjednoczenia Niemiec. Obawiali się, że będzie to skutkowało zakwestionowaniem granicy polskiej na Odrze i Nysie Łużyckiej, za którą ludowcy na emigracji orędownali od lat 40. do 70. Pozostało też u ludowców spojrzenie na Niemców przez

⁵⁹ Bush, *Nie uznajemy podziału Europy*, „Biuletyn”, 30 XI 1983, nr 16 (144), s. 8; Reagan, *Wesprzyjmy walkę o wolność*, „Biuletyn”, 28 VII 1984, nr 10 (155), s. 4.

⁶⁰ *Nuklearna Chmura nad Europą*, „Biuletyn”, 18 V 1986, nr 5 (180), s. 1–2.

⁶¹ J. Bekker, *Zamordowana ziemia*, „Biuletyn”, 20 VIII 1986, nr 7 (182), s. 5.

⁶² *Eurokomunizm*, „Biuletyn”, 24 II 1980, nr 2 (80), s. 2; *Eurokomunizm we Francji*, „Biuletyn”, 23 III 1980, nr 4 (82), s. 1.

⁶³ J. Zielonka, *O Jałcie realnie i praktycznie*, „Biuletyn”, 10 II 1985, nr 2 (161), s. 1–3.

⁶⁴ Z. Brzeziński, *Polska wczoraj i dziś*, „Biuletyn”, 15 VI 1985, nr 10 (169), s. 1–3.

pryzmat zaborów i II wojny światowej. Uważano ich za sprawców największych zbrodni na narodzie polskim. Nic więc dziwnego, że gdy w 1987 r. Stefan Marcinkowski komentował kwestię zjednoczenia Niemiec, kończył swój artykuł słowami: „Jest więc o czym nie tylko podumać, gdy myślimy o stosunkach polsko-niemieckich, ale i stale stwierdzać, że niestety w Federalnej Republice Niemiec są siły, które nie przebijając w argumentach i środkach, chcą obalić stan zaistniały w roku 1945, stan, który sami spowodowali. Sprawcy muszą ponieść tego konsekwencję, a nie ktoś inny”⁶⁵. Poprzez taki pryzmat przyglądano się wydarzeniom w RFN⁶⁶. W innym artykule Marcinkowski wskazywał na błędy podawane przez niektórych polskich autorów odnośnie do poruszanej kwestii. Przede wszystkim piętnował stanowisko przyznające Niemcom rację co do ewentualnej zmiany granicy. Wykazywał, że konstytucja RFN w żadnym razie nie odnosi się do granic i nie nakazuje ich rewizji. Marcinkowski popierał oczywiście pojednanie polsko-niemieckie, patrzył z nadzieją na przyszłość młodych pokoleń obydwu narodów, ale uważał, że nie może to się odbywać kosztem Polski⁶⁷. Analizował ten problem także poprzez komentarz stosunków Polski i NRD, w tym także wizyty Ericha Honeckera w RFN i stanowiska m.in. Michaiła Gorbaczowa. Konkludował, że pozostało wiele spornych kwestii w stosunkach polsko-niemieckich⁶⁸.

Stosunkowo niewiele informowano w „Biuletynie” o sprawach organizacyjnych, nie umieszczono stałej kolumny dotyczącej spraw Stronnictwa. Od czasu do czasu informowano o zjazdach, deklaracjach i innych wydarzeniach z życia emigracji politycznej i społecznej, nie tylko ludowej⁶⁹. Większe relacje zdawano z kongresów PSL⁷⁰.

Ciągłość „Biuletynu” wydawanego przez Stanisława Bańczyka urwała się wraz z jego śmiercią w dniu 17 kwietnia 1988 r. Po tej dacie ukazał się ostatni numer przez niego przygotowywany, a wydany już przez jego współpracowników. Okoliczności te stanowią cezurę końcową pewnego etapu „Biuletynu” i umożliwiają podsumowanie 12 lat publikacji. Analizując jego treści i układ, nasuwa się wniosek, że w PSL nie było już osoby o zdolnościach redaktorskich, nie mówiąc już o prawdziwym redaktorze. Pismo nie miało stałego schematu tematycznego. Jak na wydawnictwo partyjne bardzo wiele zamieszczano

⁶⁵ S. Marcinkowski, *Zjednoczenie Niemiec*, „Biuletyn”, I–II 1987, nr 1 (187), s. 4.

⁶⁶ Tegoż, *Echa kampanii wyborczej w RFN*, „Biuletyn”, V 1987, nr 2 (188), s. 5.

⁶⁷ Tegoż, *Z myślą o przyszłości*, „Biuletyn”, VIII 1987, nr 4 (190), s. 4.

⁶⁸ S. Marcinkowski, *Daleka to była droga*, „Biuletyn”, XII 1987, nr 8 (194), s. 6; tegoż, *Polska Rzeczpospolita Ludowa – Niemiecka Republika Demokratyczna*, „Biuletyn”, I 1988, nr 1 (196), s. 5.

⁶⁹ Na przykład podawano informacje o: powstaniu Studium Spraw Polskich, Europejskim Studium Spraw Polskich, Walnym Zjeździe Związku Przyjaciół Wsi Polskiej, Oświadczeniu Rady Jedności w USA, Dwudziestopięcioleciu ACEN, „Biuletyn”, 11 XI 1979, nr 25 (73), s. 6–8.

⁷⁰ *VI Światowy Kongres Polskiego Stronnictwa Ludowego*, „Biuletyn”, 15 VI 1980, nr 10 (88), s. 1–3; *VII Światowy Kongres Polskiego Stronnictwa Ludowego*, „Biuletyn”, VII 1987, nr 3 (189), s. 1–3.

przedruków. O ile zrozumiałe są przedruki z prasy bezdebitowej w kraju⁷¹ i ewentualnie z magazynów zachodnich, o tyle przedruki polonijne niepo- chlebnie świadczą o jakości pisma. Wskazują też na słabe kadry Stronnictwa, które niezdolne były do podjęcia pracy publicystycznej. To ostatnie związane było i wynikało ze starzenia się emigracji, w tym ludowej, oraz jej zmęczenia kilkudziesięcioletnią działalnością propagandową, której pozytywnych efektów nie było wiadć.

Krytycznie należy ocenić także szatę graficzną „Biuletynu”. Nie chodzi tu o czarno-biały kolor, ale o fakt, iż często przy przedrukach stosowano wręcz odbitki szpalt z innych pism. W efekcie numery „Biuletynu” miały bardzo zróż- nicowane formatowanie poszczególnych artykułów. Przyczyną takich metod pracy, prócz wspomnianych wyżej braków zasobów ludzkich, był niedostatek środków materialnych na prawidłowe przygotowanie pisma do publikacji. W pewnym sensie redakcję „Biuletynu” może usprawiedliwiać fakt, iż trakto- wany był on jako pismo wewnętrzne⁷², choć przeczyła temu winieta z nazwami PSL w języku angielskim i francuskim, a także zamieszczanie w piśmie tekstów w języku angielskim.

Podsumowując zawartość merytoryczną „Biuletynu”, należy wskazać, że redakcji przyświecała myśl informowania ludowców na uchodźstwie o najważ- niejszych wydarzeniach w Polsce i na świecie. Dobór materiałów nie był przy- padkowy. Miał pokazywać najważniejsze zdaniem redakcji (kierownictwa PSL) wydarzenia i koncentrować wokół nich uwagę członków oraz sympatyków ruchu ludowego. Oceniając to, należy uznać, iż dobór był prawidłowy i redakcja trzymała rękę na pulsie. Szkoda tylko, że brakło własnych autorów, analityków.

Ostatni numer „Biuletynu” z 1988 r. okazał się jednak nie być ostatnim. Już w grudniu tegoż roku jego kontynuację zapowiadał prezes PSL Tadeusz Chciuk-Celt. W lipcu 1989 r. wydano w Brukseli nr 1, w którym podano, iż jest to XIII rok wydawniczy. Zachowano taką samą winietę, ze zmianą, co zrozu- miałe, na stanowisku prezesa. Cały jednak egzemplarz to złożenie kilkunastu kart zapisanych na maszynie. Być może był to tylko projekt, aczkolwiek istnieje inny nr 1 „Biuletynu” z sierpnia 1989 r. i z podanym XIII rokiem wydawniczym (jego redaktorem naczelnym był Witold Hatka). Zawartość różniła się od treści numeru z lipca 1989 r. Tadeusz Chciuk-Celt w „Biuletynie” zastanawiał się nad sensem dalszej działalności PSL na emigracji. Informował czytelników, że otrzymał zarówno z emigracji, jak i z Polski, wiele listów wsparcia i zachęty do dalszego działania. Informował także, że wielu ludowców przysyłało swe kry- tyczne uwagi na temat sensu dalszej pracy ludowej, argumentując to brakiem sił, chorobami, niedostatkiem pieniędzy oraz zmianami w kraju, które wskazywały

⁷¹ Z ciekawych przedruków: *Skazany na banicję. Rozmowa ze Stanisławem Mierzwą – działaczem PSL*, „Biuletyn”, 20 VIII 1983, nr 12 (140), s. 9–12; był to przedruk skonfi- skowanego tekstu z nr 42 „Tygodnika Powszechnego”.

⁷² *Do działaczy PSL*, Planegg, w grudniu 1988, pismo Tadeusza Chciuka-Celta, prezesa PSL.

na odradzanie się niezależnego ruchu ludowego i przede wszystkim wielkie zmiany w 1989 r.

Swe rozważania autor konkludował następująco:

„Dzieją się więc w Kraju rzeczy ważne, do niedawna nie do pomyślenia, a niosące nadzieję na lepszą przyszłość Polski i wszystkich Jej obywateli. Ogromnie dużo jest jeszcze znaków zapytania, niepokoju, nawet zamieszania i niepewności, niemniej jednak nawet sceptycy widzą, że *idzie nowe*. W tym *nowym* w Polsce jest i dla nas, w PSL-u poza Krajem, rola do odegrania. W szczególności powinniśmy nieść wszelką możliwą pomoc naszym Braciom znad Wisły, aby mogli nawiązać skuteczne i pożyteczne dla wsi polskiej kontakty z opinią publiczną za Zachodzie. Dla przykładu: współpraca Solidarności Rol. z rolniczymi organizacjami zawodowymi poszczególnych krajów zachodnich, pomoc rolnictwa zachodniego, związków zawodowych Europejskiej Konfederacji Rolnictwa, CEA, itp. w rozwoju i unowocześnianiu indywidualnej wsi polskiej, pomoc maszynowa, finansowa, w zaopatrzeniu wsi w wodę, w wymianie doświadczeń i działaczy oraz studentów. Znając stosunki na Zachodzie i mając znajomość języków, możemy w tych sprawach w niejednym pomóc.

Jako Stronnictwo, wchodzące w skład Międzynarodowej Unii Chłopskiej, czyli *Zielonej Międzynarodówki*, powinniśmy starać się, aby organizacja ta jak najwydajniej popierała wysiłki chłopów z za żelaznej kurtyny, zmierzające do odrodzenia demokracji i do powrotu naszych krajów do rodziny wolnych narodów”⁷³.

Prezes PSL widział więc siebie i Stronnictwo w roli ambasadorów polskiego rolnictwa.

W numerze tym zamieszczono jeszcze sprawozdanie Hanny Chorążyny, sekretarza naczelnego PSL, z jej pobytu w Polsce w 1989 r. Autorka omawiała kwestie odradzania się ruchu ludowego, wskazywała, że jest wielu amatorów przejęcia spuścizny po PSL Stanisława Mikołajczyka. Jako najpoważniejszą grupę wskazywała Niezależny Ruch Ludowy „Solidarność” z Konwentem Seniorów. Pokazywała także, że również Zjednoczone Stronnictwo Ludowe dąży do tego samego i podkreślała, że w jego szeregach – „dołach” – jest „wiarygodny ruch odnowy”⁷⁴.

Pozostałe materiały z tego numeru to: „O dwu metodach: *niewinnej i topornej*” polemiczny z „Jutrem Polski”; „Stan kasy” – datki na PSL; „Prof. Stanisław Kot (1885–1975)”; „Śp. Stefan Korboński”; „Polskim chłopom” – wiersz franciszkanina Euzebiusza Konstantego Cieślaka i „W odpowiedzi” – informacja w sprawie dotacji dla PSL.

Numer 1 z sierpnia 1989 r. posiadał już zmienioną winietę. Zachowano jej dotychczasowy skład, jednakże uproszczono czcionkę i nieco zmieniono rozłożenie dotychczasowych elementów – informacje o założycielu, byłych prezesach i aktualnych władzach zestawiono teraz w jednej kolumnie umieszczonej po lewej stronie, dodano do niej nazwisko redaktora (zob. ryc. 3).

⁷³ T. Chciuk-Celt, *Głos w sprawach aktualnych*, „Biuletyn”, VII 1989, nr 1, s. 5–6.

⁷⁴ H. Chorążyna, *Po 25 latach nieobecności w Kraju*, tamże, s. 7–10.

Na pierwszej stronie tytułem zapisanym wersalikami „POLSKIE STRONNICTWO LUDOWE ŻYJE!” informowano o kontynuacji działalności, a także o wznowieniu „Biuletynu”. Na tej stronie składano także gratulacje Tadeuszowi Mazowieckiemu – pierwszemu premierowi Polski, w domyśle niekomunistycznemu. Na kolejnych dwóch stronach podano: komunikat ze zjazdu Niezależnego Ruchu Ludowego z dnia 25 czerwca 1989 r. w Warszawie, wydany przez rzecznika NRL Adama F. Wojciechowskiego; tekst rezolucji w sprawie wznowienia działalności PSL oraz list rzecznika NRL do Prymasa Polski kard. Józefa Glempa. Na kolejnych stronach „Biuletynu” publikowano odbitki z innych gazet, na temat: rejestracji w Poznaniu Towarzystwa im. S. Mikołajczyka, potrzeby utworzenia sekcji rolnej w Obywatelskim Klubie Parlamentarnym, o co zabiegał Józef Ślisz – przewodniczący NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych. Na ostatniej stronie podano kilka komunikatów organizacyjnych, w tym o Funduszu Pomocy dla PSL w Polsce.

Ryc. 3. „Biuletyn”, VIII 1989, nr 1
(ze zbiorów MHPRL)

“Biuletyn” – the journal of the Polish Peasant Party in Exile – by Brussels-Washington group

The paper describes the genesis and content of “Biuletyn”, the journal edited by management board of Brussels-Washington group of the Polish Peasant Party in the years 1977–1988. They were Stanisław Bańczyk and Hanna Chorążyna. The Editorial Board assumed that they would be shunning from rivalry among emigration groups and they would inform about the situation in Poland, about more important events in the world which were correlated with fighting the communism, about more important events in Polish emigration. These assumptions were fulfilled. In “Biuletyn” they wrote a lot about history of Poland, especially about Polish-Russian historical relations. They also wrote a lot about activity of the Pope John Paul II. The choice of materials was not coincidental. It was supposed to concentrate attention of members and supporters of peasant movement around these events. Assessing it, one should acknowledge that such a selection was correct and the editorial office kept track of the world events. It is only a pity that there were not many own authors and analysts (from the Polish Peasant Party). Nevertheless, majority of articles were a reprint from other, domestic or emigration magazines.